

מאמר יסוד מוסד

והוא הצעה כוללת לסדר ההגדה מן עבדים היינו עד גאל ישראל.

משפט אחד וחקה אחת לחכמות השמושיות ולחכמות הלמודיות וכן לחכמת התורה! בכלן יחד ידיעת הסדר, ידיעת ההרכבה וההפרדה, ידיעת הנתוח ויחש החלקים איש אל שכנו הקרוב אליו מלפניו ומלאחרי, היא ראשית כל הידיעה ושרש כל החכמה! – בחכמות השמושיות בכל מלאכת מחשבת ומעשה חרש וחושב, בכל חומר מרכב מוצק או נוזלי, ידיעת החבור והפרוד, ההתחקות על מהות התערובת בכלל ומהות כל החלקים בפרט, היא תעמידנו על הכרת הסגולה המיוחדת לכל מין מהתערובת ועל הבחנת הכח והפעולה בהרכבתם יחד, להוציא יקר מזולל ולמצא עומק התועלת מהכח הנעלם שבהם. הידיעה הזאת תפתח שערי אורה ותגל חדשות ונצורות במעשה בראשית, תגלה לנו שפוני טמוני הטבע ותעמידנו על סוד הבריאה, וממנה תוצאות נפלאות בעולם המעשה. – כן בנתוח גויות בעלי חיים או סדור פרקי מכונה מורכבת, ידיעת יחש התקשרות האברים זה לזה, חבור הגידים וסדור החוליות והפרקים, תורנו לדעת טבע אותו החי תכונת אותה המכונה בכללה ותכונת כל עצם וכל אבר, כל פרק וכל חוליא וסגולותיהם המיוחדות בפרטן ויחוסם אל כלל המכונה.

על פי הידיעה הזאת נוציא את השמוש ואת התועלת אשר יכלכלו בתוכם, הרופא לרפואתו ובעל המכין לנה לחרושת מעשהו. והנה כי תחסר ידיעת התייחסות האברים וסדור קביעת החוליות למקומותם למושבותם כהלכתם אז יחסר הכל, כי באין ידיעת הסדר אין מעשה וחשבון ואין כל ידיעה. – כבחכמות השמושיות כן בחכמות הלמודיות ידיעת הסדר היא המפתח לפתוח שערים נעולים, הסדר הוא ראש המורים, הוא יביא לבב חכמה להשכיל להבין תכן כונת הלקח והלמוד, כי גם בהגיון יש הרכבה והפרדה, גם בלמודים מפשטים יש נתוח הענינים וקשור החוליות והפרקים, ובהעמיקנו חקר בדברי חכמים ולקחם, עלינו להתבונן אל סדר דבריהם, לחקור לדעת יחש מאמריהם זה לזה, קשור כל אחד אל שלפניו ואל שלאחריו, וזה יפתח שער לבוא אל חקר הענין עצמו. הסדר יגלה תעלומות חכמה להבין את הלמוד שהוא בכללו ובכל סעיפיו, על ידי מציאת טעם אל הסדר תגלה ותראה כונת הענין עצמו והיה לבאר.

זאת התורה לחומיה { צ"ל לחימיה, כמנהג בני זמנו של המחבר שכתבו לפעמים "חימיה" תחת "כימיה" הנהוג בזמננו }, לנתוח, למלאכת מחשבת ולחכמות הלמודיות; תורה אחת היא גם להבנת דברי תורתנו הקדושה הכתובה והמסורה שבכתב ושבעל פה. ראשית כל ההתבוננות ותחלת כל עיון בכל ענין ובכל מקצוע שבתורה לבקש ולמצוא את הסדר, על ידי הבחנת ההרכבה והפרדה מענין לענין, על ידי דרישה וחקירה מה למעלה מה למטה, מה לפנינו ומה לאחור נבוא לחקר הענין עצמו, הסדר יוכיח על הפשט על באור הענין בשלמותו ובחלקיו, למצוא פתרונים במקומות הקשים ולהאיר את החשכה. לפעמים נעמיק שאלה באיזה מאמר או באיזה ענין ויקש מאתנו להבינו ולרדת לסוף דעתו מפני חומר הנושא עצמו או מפני סתירה ממקום אחר, ובהגלות נגלות פשר דבר סדורו והתייחסו אל הקודם ואל המאוחר והיו כל המעקשים למישור, ונראה עין בעין כי אין קושי ואין פרכא והדברים אינם יגעים. על כן יאמרו המושלים הסדר הוא חצי המלאכה והבנת הסדר היא הבנת הענין כלו או רובו. גם רבותינו ז"ל חכמי המשנה והתלמוד שמו לבם אל המשטר, גם גדולי חכמינו הראשונים והרמב"ם בראשם היה להם הסדר ענין לענות בו, כי רב הוא וממנו לעצם הלמוד תוצאות!

על פי ההשקפה הכוללת הזאת לעמוד בכל ענין על טעם הסדר והמשטר, נפנן עצמנו אל מקצוע אחד אל ההגדה של פסח, שהיא מדרש חז"ל סדורה מחכמי המשנה ויתרון לה וגובה לה על כל המדרשים כיתרון החוב מן הרשות, כי אותה קבעו רבותינו ז"ל עלינו חובה לאומרה ולשננה לנו ולבנינו שנה בשנה, ובה מקיימים אנחנו מצות עשה חובת ספור יציאת מצרים, הלא ראוייה וכדאית היא ביותר לשום לב לסדרה ומשטרה, נתבעים אנחנו לתור ולבקש טעם אל הסדר כפי מה שהוא, למצוא את חוט הסובב המאחז את כל ההגדה בכלל מראשיתה ועד סופה, בריח התכון המבריק את כל ההגדה מן הקצה אל הקצה, מן עבדים היינו עד גאל ישראל, ואת הקרסים אשר ירכסו את כל מאמר למאמר וענין לענין בפרט, אפילו אלו לא היו לנו כל חומר ומקשה בהסדר היינו שואלים מה טעם לסדר זה דוקא, כי אי אפשר שהתיישבו המאמרים במקומותם למושבותם במקרה, ומה גם כי יש מוקדם הראוי להיות מאוחר ומאוחר להיות מוקדם, יש כפול ומשנה, ויש בודד במועדו בלי המשך לפניו ולאחרי, שאלות רבות מקיפות את הסדר כתנורו של עכנאי, על מה עשו רבותינו ז"ל השלוב באופן זה, מה הגיע אליהם ומה ראו על ככה (ונעיר אליהם להלן בפרטות). גם בהבנת גופי המאמרים קושיות חזקות ומוצקות, ואולי נעזר מידיעת טעם הסדר להייער ולהחליק גם הקמטים ההם, ואם רבו כמו רבו הפירושים והבאורים להגדה של פסח, עד כי נוכל לאמר עשרה קבים פירושים ירדו לעולם תשעה לקחה הגדה של פסח ואחד לכל התורה כלה, אך כרובם לא שמו לב אל הסדר ביחוד, והמעט אשר נגעו בזה הוא רק כעוף המרפרף נוגע ואינו נוגע רק לפרקים באיזה פסקות מיוחדות, ודרכיהם דרכי הדרוש הרחוקים ולא ישיבנו נפש שוקקה אל הפשט, ובצדק נאמר כי שאלת הסדר עדיין בשאלה עומדת ולא נפתרה עוד.

את כל זה ראיתי ונתתי אל לבי להעמיק ולהתבונן לבקש ולמצוא פתרון לחידת סדר ההגדה, וברוך החונן לאדם דעת כי חנני להרגיש בסדר ההגדה דבר נפלא לא שערוהו גדולים חקרי לב זולתי, אשר קטנם עבה ממתני, אולם זה חלק אדם מאל ונשמת שדי תבינהו! – ולא הסדר לבדו יצא בחסד אל בהיר בשחקים עפ"י הטעם שמצאתי, כי על ידו נמצא פתרונים גם לאיזה קושיות בהבנת עצם המאמרים ותכן כונתם, לפי רוח הסדר אשר תכנתי הרבה קושיות מעצמן תפולנה ותמסנה, כאלו לא היו מעולם. והנה טרם אענה את חלקי אציע ראשונה את הקושיות ואת ההרגשות, הן בהבנת המערכה והסדר, והן בהבנת איזה מגופי המאמרים, כי ההתבוננות אל הקושיות מועלת לשפוט אחרי כן את הרעיון המחודש היש בו ממש אם אין, אם על פי הפתרון תגבנה כל השאלות עוף תתבקשנה ולא תמצאנה, זה האות כי קלע הכותב אל המטרה, הן הנה העדים אשר הבאתי לפני בית דין הקהל, קבלו נא עדותם והציגו בשער משפט! –

ראשית מקום העיון והתחלת השאלה על הסדר הוא רק מן עבדים היינו, כי הפתיחה היותר ראשונה כהא לחמא אינה עוברת תחת שבט הבקורת הזאת ואין מקום לשאול מדוע תתנשא לכל לראש, כי תכן המאמר הזה יוכיח כי לו משפט הבכורה, הן מלתו על לשונו "כל דכפין ייתי ויכול כל דצריך ייתי ויפסח"! הלא מוכיח הענין להקדימו ראש וראשון לקרוא את הקריאה הזאת לפני הישיבה אל השלחן או בתחלתה. וכן אין מקום לשאלת הקדימה גם להפסקא מה נשתנה, כי ודאי על השאלות ללכת ראשונה והתשובות אחרונה, כי איך תחלצנה התשובות חושים לפני השאלות, מה לתשובה אם אין שאלה, או מה לשאלה אחרי שכבר נאמרה התשובה, ואין צורך לנו להחל שימת לבנו אל הסדר רק

מן עבדים היינו והלאה עד גאל ישראל, שיש לשאול השאלה הכוללת והסתמית שאלת תם מה זאת, מה טעם של הסדר הזה דוקא, ושאלות פרטיות אשר אוציא במספר צבאן.

א) לפי סדר הזמנים המשפט להקדים מאמר מתחלה עובדי ע"ז למאמר עבדים היינו, כי מתחלה עובדי ע"ז מדבר מזמן תרח אבי אברהם דקדם הרבה לירידת מצרים, גם הסדר היה עולה יפה יפה, כי סיום המאמר של מתחלה וכו' ויעקב ובניו ירדו מצרים, והיה ההמשך טוב ויפה, אלו סמוך ודבוק לזה היה מתחיל עבדים היינו לפרעה במצרים, והיה ראשו של זה בצד עקבו של זה, במה שזה מסיים זה פותח, ומאי טעמא דשמואל (פסחים קט"ז) דקאמר מאי מתחיל בגנות עבדים היינו, ופליג עליה דרב דקאמר מתחלה עובדי ע"ז. ואי נימא דבאמת שמואל אתא לאפלוגי על גופיה דעובדא, שלא לאמר פסקא מתחלה עובדי ע"ז כלל, וכן משמע מרבותינו הרי"ף והרא"ש ז"ל וזולתם שכתבו והשתא עבדינן כתרומיהו, משמע דלחד מנייהו אין לאמר רק חדא או עבדים היינו או מתחלה וכו' רק אנן עבדינן כתרומיהו, וא"כ לשמואל לא נמצא כלל המאמר מתחלה ע"ז, ואין [לדין] הפיכת סדר הזמנים. אבל עכ"פ תקשי לדין דעבדינן כתרומיהו, אמאי מקדימין מאמר עבדים היינו למאמר מתחלה ע"ז לא כפי סדר הזמנים ולא לפי המשך המאמרים.

ב) מ"ט דידן דעבדינן בהא כשמואל להתחיל מעבדים היינו ולא כרב, הא לבר מדינא (צ"ל מדינא) קי"ל דהלכה כרב נגד שמואל, ובמה יכריעו דברי שמואל את דברי רב, ואי משום הא דרב נחמן (פסחים שם) דא"ל לדרו עבדי פטרין מלומר מה נשתנה ופתח ואמר עבדים היינו וזהו כשמואל, הא גופא טעמא בעי מ"ט דרב נחמן אמאי עבד כשמואל, ואי נימא דרב נחמן נמי עבד כתרומיהו כמ"ש הפוסקים, תקשי קושייתנו הקודמת (אות א') כי לפי סדר הזמנים היה לו להתחיל מתחלה ע"ז וגם ההמשך היה עולה יפה. גם קצרה דעתי להבין דברי רבותינו הפוסקים ז"ל דעבדינן כתרומיהו, איך הוא כתרומיהו, הא רב ושמואל קיימי לפרש את המשנה מאי מתחיל בגנות דתני במתניתין ומפרש רב דזהו מתחלה ע"ז, ואנן דמתחילין עבדים היינו כשמואל, אין זה התחלה בגנות אליבא דרב, דהלא בזה היא פלוגתיהו, וא"כ איך עבדינן כתרומיהו, דלרב אין אנחנו מתחילים בגנות ולא עבדינן כמשנתנו.

ג) לא נתפרשה מפורש דעתי דרב דס"ל דמתחיל בגנות מתחלה ע"ז, אם לדידי מדלגין על כל הפסקות מן עבדים היינו עד מתחלה ע"ז ולא נאמרו כלל, או לדעתי קבוע להם מקום אחר בתוך ההגדה, ואיה מקום כבודם? קשה לקבל שרב פסח ודלג על כל המאמרים הרבים ההם וקצר את ההגדה כל כך הרבה. וכן אינה מבוארת באר היטב דעתי דשמואל דאמר עבדים היינו, אם לדידיה לא נאמר מאמר מתחלה ע"ז כלל, או נאמר אח"ז כנוסחתנו, ופליג רק שאין להתחיל בו.

ד) התחלת המאמר מן עבדים היינו עד ואפילו כלנו חכמים מיותר לגמרי, כי הספור עבדים היינו וכו' הבא כאן בקצרה, הלא הוא מבואר ומפורט ביותר בפרטי פרטות להלן בפרשה בכורים וירד מצרימה וגו' וירעו אותנו ויענונו וגו' ונצעק וגו' ויוציאנו ה' וגו'. הלא מה שנוכח כאן ברמז עבדים היינו ויוציאנו מסופר שם באריכות ביתר שאת ומה לו הכא, מה יתן ומה יוסיף הספור הקצר כאן, בשלמא לרב דקאמר מאי בגנות מתחלה עובדי ע"ז, אפשר לדידי לא נאמרו כלל כל הפסקות עד מתחלה וכו' וקושטא דספור עבדים היינו וכו' הוא בפרשה בכורים וירד מצרימה וגו', אבל לשמואל דקאמר דמתחיל בגנות עבדים היינו, קשה מה ענין הספור הקצר כאן אם אח"ז יספר באריכות ובפרטות, ואי משום ההתחלה בגנות דפליג על רב דאמר מתחלה ע"ז אלא עבדים היינו, א"כ יתחיל בפרשה בכורים עצמה ארמי אובד אבי וירד מצרימה וגו'. ואולי גם כונת המשנה כך היא מתחיל בגנות הוא וירד מצרימה ומוסיף לפרש ודורש מארמי אובד אבי, כלומר שלא יתחיל מן וירד מצרימה באמצע הכתוב, אלא יתחיל לדרוש מן ארמי אובד אבי ובאה סיפא לגלויי רישא. גם ואלו לא הוציא כו' מיותר ג"כ במקום הזה, דהוא עצמו מה שכתוב להלן בסוף ההגדה, חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים (עיין קושיא י"ב) ואין כל חדש בפסקא זו עבדים היינו רק מן ואפילו כלנו חכמים וכל הקודם מיותר, ספור עבדים היינו כו' ויוציאנו כו' מסופר באריכות להלן בפרשה בכורים, ומאמר ואלו לא הוציא כו' כתוב דהדר להלן בפסקא בכל דור וכו'.

ה) מה הטעם הצווי דאפילו כלנו חכמים כלנו נבונים כו' מצוה לספר, מה תועלת הספור לאלה שכבר יודעים.

ו) מאי ואפילו בוי"ו החבור, אלו קודם לזה היה ג"כ איזה צווי היה מקום לוי"ו העטוף, כי נוסף על צווי הקודם בא גם הצווי הזה שאפילו כלנו חכמים מצוה עלינו לספר ביצ"מ, אבל כשזה תחלת הצווי מאי ואפילו בוי"ו, אלא הל"ל אפילו כיון שהוא ענין בפני עצמו. ואין זה דקדוק קלוש דכה"ג דקדקו התוס' במנחות (דף מ') בד"ה תכלת אין בה משום כלאים ואפילו בטלית פטורה, מדקאמר ואפילו ולא קאמר אפילו בלא וי"ו משמע דבלא טלית פטורה איצטריך לאשמועינן דתכלת אין בה משום כלאים, וכה"ג דייק ביומא (דף מ"ו) עכ"ל התוס' עיי"ש.

ז) כבר התעוררו רבים לר"א בן עזריה ובן זומא דמזכירין יציאת מצרים בכל הלילות שבכל השנה ונקבעה הלכה כמותם מאי נ"מ מליל פסח ללילות של כל השנה כלה, ומה שתירצו כי בליל פסח מצוה להרבות בספור אינו מספיק, כי רבוי הספור הוא רק הוספה על עצם המצוה ואיננו חובה, כלשון בעל הגדה מצוה עלינו לספר כו' פי' חוב גמור, וכל המרבה לספר הרי זה משובח, שבח נוסף על העצם, הלא עצם המצוה לחוד ורבוי הספור לחוד, וא"כ בעצם המצוה אין הבדל בין פסח לשאר ימות השנה, רק במה שהספור הוא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך.

ח) מה ראה בעל ההגדה לקבוע מאמר יכול מראש חדש בין מאמרי ארבעה בנים ובין מתחלה עובדי ע"ז.

ט) מפני מה הקנה מסדר ההגדה מקום למאמר ר"ג היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים כו' אחר מאמר כמה מעלות טובות ולפני מאמר בכל דור ודור כו'. לפי ההשקפה השטחית אין לו המשך שם לא לשלפניו ולא לשלאחריו ועומד בפני עצמו. ולפי הנראה מתייחס מקומו יותר אחר פסקא יכול מראש חדש, דמסיים שם מצה ומרור מונחים לפניך, והיה מתאים לזה מאמר ר"ג דמשתעי ג"כ במצה ומרור, ואלו הן פסח מצה ומרור כו' מצה זו כו' מרור זה כו'.

י) בעיקר דברי רבן גמליאל יש לחקור לדעת מניין לו דכל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, פסח על שום מה, מצה על שום מה, מרור על שום מה, מאין הוכיח כן. והתוס' בפסחים (קט"ז) ד"ה ואמרתם כתבו דר"ג דריש מן ואמרתם זבח פסח ומצה ומרור איתקשו לפסח. ולקצר דעתי הוא דחוק למאד, דאיך אפשר לקבוע חובה מהכתוב ואמרתם זבח פסח, הלא לא נאמר הכתוב רק לתשובה על

שאלת הבן מה העבודה הזאת לכם, אבל מניין דגם בלי שאלה מחויב לאמר כן ואם לא אמר לא יצא ידי חובתו, הלא חובת ספור יציאת מצרים ילפין באמת מהכתוב והגדת לבנך הנאמר סתם בהחלט בלי קדימת כל שאלה שהוא חוב קבוע לספור אף כשאין שואלין, אבל מהכתובים שנאמרו בהם תשובות לשאלות, כמו ואמרת לבנך עבדים היינו הנמשך אל הקודם כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות וגו', וכן ואמרת אליו בחזק יד שנמשך אל הקודם והיה כי ישאלך מחר בנך לאמר מה זאת, וכן ואמרתם זבח פסח הנמשך ג"כ אל הקודם והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם, מכל אלה אין להוכיח חוב מוחלט לספור יציאת מצרים, בלתי אם מהכתוב והגדת לבנך הנאמר סתם. וא"כ לענין חובת אמירת פסח זה מצה זו מרור זה נמי מניין שקבוע חובה מן הכתוב ואמרתם זבח פסח שהוא תשובה להאומר מה העבודה הזאת לכם. ועוד אי איתא דיליף רבן גמליאל מקרא דואמרתם זבח פסח כדברי התוס' די שיאמר פסח שאנו אוכלים מצה שאנו אוכלים מרור שאנו אוכלים ומאי מדייק בלישנא זה זה, פסח זה מצה זו מרור זה. ותו דאי מקרא דואמרתם זבח פסח, הרי לא נאמר שם בכתוב רק פסח לחוד ומניין למצה ומרור, ומ"ש התוס' משום דאתקשו לפסח הוא שנויא דחיקא לענ"ד. גם לפ"ז בזמן הזה דאין פסח אין חוב גם לאמירת מצה זו וכו' מרור זה וכו', כיון דעיקר חובתם הוא רק משום דאתקשו לפסח ובאין עיקר אין ענפים. על כן דברי התוס' יגיעים לפי קצור דעתי.

יא) מה ראה מסדר ההגדה לקבוע מקום למאמר בכל דור ודור אחר מאמר ר"ג היה אומר, מה ענין זה לזה שאין להם סמוכים אהדדי. גם מדוע הקדים הא דר"ג היה אומר למאמר בכל דור ודור ולא להפך, הלא דבר הוא !

יב) קושיא גדולה שעמדו עליה המחברים והרשב"ם נשאר בקושיא ולא מצא מענה נכונה, הלא מאמר בכל דור ודור חייב אדם לראות א"ע כאלו הוא יצא ממצרים, הוא הוא אותו הענין ואותם הדברים שבתחלת ההגדה בפסקא עבדים היינו, ואלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים, ולמה נשנה ענין אחד פעמים, וריח גדול שם ביניהם מתחלת ההגדה עד סוף ההגדה, ואי משום דכאן במאמר בכל דור ודור מוסיף להביא ראיה את הכתוב בעבור זה עשה ה' לי, והכתוב ואותנו הוציא משם, היה לו לבעל ההגדה להביא את המקראות האלה שם בפסקא עבדים היינו להשלים הדברים, ולא לשנות הדברים עוד הפעם, ולמה עזב מסדר ההגדה להביא הראיות מהכתובים להשלמת הענין עד סוף ההגדה, ואם מאיזה טעם ראה המסדר כי מקום כל הענין בשלימותו הוא כאן במאמר בכל דור ודור, לא היה לו להזכירו בפסקא עבדים היינו (עיין קושיא ד').

יג) למה קבע בעה"ג אמירת הלל המצרי דוקא לאחרונה וסמוך אחר בכל דור ודור כי בודאי יש טעם הגון ומוכרח לזה.

יד) עוד אוסיף לשאול מה טעם לקריאת השם "הגדה", הלא בא זכרה תמיד בפעל ספור, כתוב בתורה למען תספר באזני בנך (שמות י') ושנוי בחז"ל מצוה עלינו לספור כו' והיו מספרים כל אותו הלילה כו' ועוד כאלה, וא"כ זה השם הנאות לזה "ספור" ומה נשתנה לשם הגדה.

אלה הנה ארבע עשרה שאלות והערות. תשע מהן בסדר ההגדה וארבע בהבנת גופי המאמרים, ואחת בקריאת השם. וכלן כאחת תהיינה בטליון ומבוטליון עפ"י ההצעה אשר נציע בעזה"י.

ראו זה מצאתי כי בנוסח ההגדה יש שני סדרים, סדר כללי וסדרים פרטים, סדר אחד כללי לכל ההגדה כלה בכלל, וסדרים פרטים להמאמרים שבכל ענין וענין בפני עצמו, כי ההגדה תכלול ענינים שונים וכל ענין כולל כמה מאמרים. סדר הכללי הוא חוט אחד ארוך הסובב והמאחז את כל ההגדה מראשיתה ועד תומה, מן עבדים היינו עד גאל ישראל, סדר הכללי הוא המחייב את נוסח ההגדה, רצוני סדור הענינים, כפי מה שהוא לפנינו וקובע מקום לכל ענין כבמסמרות נטועים, מבלי אשר ישונה בשום אופן להחליף הענינים ממקום למקום לא לפנים ולא לאחור, כי אז ינתק חבל הכסף ויקולקל הטעם של הסדר ההוא. וסדר הפרטי הוא להמאמרים שבכל ענין וענין, כי כל ענין בפני עצמו יש לו ג"כ חוליות ופרקים מאמרים שונים, ויש סדר גם אל פרטי החוליות שבכל ענין, והנה אין מטרתנו במאמר זה לבאר את הסדרים הפרטים, התייחסות כל מאמר פרטי אל הקרובים אליו מימינו ומשמאלו, ושמתי מקום להסדרים הפרטים בבאורי מדרש הגדה בפנים, שם יחזה הקורא חזות הכל, ועתה באתי רק על הסדר הכללי לבד, ואפרש שיחתי.

הנה חובת מצות עשה דספור יציאת מצרים היא מהכתוב והגדת לבנך וגו' שהוא צווי החלטי להגיד ולספור להבנים גם כשאנים שואלים, וכיון שהכתוב הזה הוא המקור והוא השרש למצות עשה דספור יציאת מצרים, על כן ערך בעל המסדר את ההגדה לפי סדר הכתוב הזה והולך בעקבותיו, דרשותיה ועניניה מסודרות לפי סדר המלות במקרא זה, והנה הן שש מחלקות: א) והגדת לבנך, ב) ביום ההוא, ג) לאמר, ד) בעבור זה, ה) עשה ה' לי, ו) בצאתי ממצרים. ולפי ההנחה הקצרה הזאת כבר בולט טעם הסדר, שאין לשנות את הענינים ממקום למקום, שלא להקדים את המאוחר בכתוב ולא לאחר את המוקדם ואין להזיז ממקומם. ועתה נעבור על כל חלקי הסדר הזה ונפגשם אחד אחד.

מחלקה הראשונה: "והגדת לבנך"

שמונה פסקות הראשונות מן עבדים היינו עד ושאנו יודע לשאול ועד בכלל סובבות על ציר והגדת לבנך, כל השמונה מאמרים שפה אחת ודברים אחדים מענין לענין בתוך הענין של ההגדה אל הבנים. כל המבארים והמפרשים בלי העמק דבר מהירו והחליטו, כי מאמר עבדים היינו הוא ספורי, אין אחד מהם אשר הטיל ספק בזה, כאלו דבר ברור הוא, נעלה מעל כל ספק שהוא ספורי (וההמון נהוג להגיד לפני עבדים היינו בלשון ההמון "התירוץ הוא כך"). ואחרי בקשת שליחה מכבודם כמה רחוק הוא מן האמת, שתיים עשרה מלות הראשונות "עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה" לאשר נאמרו בסגנון של ספור נתנו מקום לטעות ולחשוב את המאמר לספורי ללא אמת וללא צדק. כל פקוק עינים הלא יראה כי מלבד המלות האחרות ההנה אין בכל התשע פסקות מן עבדים היינו עד מתחלה עובדי ע"ז כל אות וכל סימן מספור יציאת מצרים, וגם ואלו לא הוציא הקב"ה וכו' משועבדים היינו לפרעה במצרים, על כרחך שבא אגב אורחא כי עקרו להלן בפסקא בכל דור ודור, גם אין זה בכלל ספור, רק תולדה היוצאת ממילא שאלו לא הוציא הקב"ה את אבותינו, היינו גם אנחנו עדיין משועבדים לפרעה. עכ"פ תשעה מאמרים זה אחר זה הלא המה רק דרשות ולמודים, ושתיים עשרה המלות ההנה נבלעות בין האברים ובטלות בששים, ואין תיכף אחרי מלות אחדות נפסק הספור מכל וכל, פתח בספור עבדים היינו וסיים בהלכה ואפילו כלנו חכמים כו' מצוה עלינו לספור ומפסיק בהפסק גדול וארוך עד כלות תשע פסקות, ואם נאמר לקרב את הספור זה אל זה ולהוציא את המוסגר וההפסק שבתוכו מן ואלו לא הוציא הקב"ה עד מתחלה עובדי ע"ז, יצא לנו המשך מוזר כזה, עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלהינו משם

ביד חזקה ובזרוע נטויה, מתחלה עובדי ע"ז וכו', הנמצא זרות ואי סדר כזה, אם מצד קשור הענינים ואם מצד הקפיצה הפתאומית אחורנית קפיצה גסה לאחור מזמן יציאת מצרים לזמן תרח, הקצר קצרה יד המסדר לסדר הספור לבד ודרשות ולמודים לבד, ולא להחל בספור במלות ספורות, ולהתרחק תיכף לענינים אחרים, ולשוב להספור אחרי המשך רב ובלי קשור וחבור עפ"י הזמנים והענינים. על כן האמת קוראת ומכרזת, כי כשם שאין אנחנו מוצאים בכל התשע פסקות עד מתחלה עובדי ע"ז כל זכר וכל רושם מספור, כן גם המלות האחדות בהתחלה "עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאתנו ה' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה" אינן ספור כלל, רק הוא המשך הלמוד וההוכחה שבסוף אותו המאמר, ונעוץ תחלתו בסופו. התחלת המאמר הוא לצורך ההוכחה שבסוף להוציא הלמוד שחובת הספור הוא אפי' על חכם ונבון ויודע את כל התורה, וטעמו של דבר כי זהו סייג לזכרון לבנינו ובני בנינו עד סוף כל הדורות, יען כי גם צאצאיו וצאצאי צאצאיו עד דור אחרון על עפר יקום כלם הם בכלל ההצלה והיציאה מארץ מצרים, וגם עליהם להודות לשם ה', על כן למען יהיה הזכרון הזה למשמרת לדורות עולם הוקבע חוב על כל איש ואיש לספר מדי שנה בשנה אפי' אם הוא חכם ונבון ויודע כה"ת, וממילא אי אפשר שישכח מהבנים בשום זמן מהזמנים, אלו היו פטורים איזה אישים מלספר, היתה אפשרות המציאות שישכח הדבר, וכל איש ישראל הלא הוא יודע ספר, ורובם ככלם יתפטרו עצמם מלספר כי כבר הם יודעים, ואפשר שסוף סוף יבוא ע"ז לידי שכחה, לזאת הוקבע חוב על כל איש ואיש לספר אפי' על חכם נבון ויודע את כל התורה, ואין משמרת לזכרון יציאת מצרים גדולה מזו. זהו הענין ואלה הם הדברים אשר יכלול המאמר הראשון עבדים היינו. ולפי הבנת המפרשים זולתי במאמר זה באה ההלכה הפסוקה ואפילו כלנו חכמים כו' בלי טעם וסברא כלל רק כספר חקה, ואיננו כן, כי הוא מוכח מתוכו וטעמו בצדו בשביל "והגדת לבנך". כל ההקדמה עבדים היינו עד ואפילו כלנו חכמים היא להוציא את ההוכחה הזאת כי חיוב הספור חל על כל איש אפי' היודע כבר ואין לעצמו צורך בו, והכל המשך אחד כזה: הנה עבדים היינו למלך קשה ולעם קשה, ורק הקב"ה בהשגחתו הנסיית הוציאנו משם, ולולי ה' שהיה לנו היינו משועבדים לפרעה במצרים גם אנחנו גם בנינו ובני בנינו, על כן כיון שגם הדורות הבאים הם בכלל ההצלה וגם עליהם להודות לשם ה' על הגאולה ועל התמורה מעבדות לחרות, לזאת התולדה היוצאת מזה שאם אפילו כלנו חכמים כלנו נבונים כו' מחויבים לספר ביציאת מצרים, כי היא תחבולה נפלאה להעמיד הזכרון כל ימי השמים על הארץ בשביל הבנים. ולכך בא מאמר ואפילו בוי"ו החבור המקשר אל הקודם, מפני שאיננו ענין בפני עצמו רק הוא תוצאת הענין הקודם והוא תכלית המאמר הנמשך מתחלתו ומחובר אל שלמעלה, כי זה רק זה הוא נושא כל המאמר והדברים הראשונים באו להוציא את ההלכה הזאת, שטעמה הוא בשביל הבנים. גם התורה חששה בספור זה בשביל הבנים ונאמרה מצות עשה זו בלשון והגדת לבנך, ולא בא הצווי בשביל שיזכור בעצמו בלשון: וזכרת כי בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, רק מפורש והגדת לבנך, הרי עיקר הצווי הוא בשביל הבנים, ומטעם זה לקיום הדבר חייבו חז"ל שאפילו כלנו חכמים כו' מצוה עלינו לספר שזהו משמרת לבנים כאמור. גם חששו רבותינו ז"ל לקבוע תקנות ומנהגים בעקירת השלחן וחטיפת המצות, והכל בשביל הבנים כדי שלא יישנו וכדי שישאלו, לעורר את רוחם והרגשתם ולטעת בם ידיעת יציאת מצרים.

סוף דבר כל המאמר עבדים היינו איננו ספורי כלל וכלל, רק הוא מאמר למודי להוכיח בטעם וסברא כי אפילו כלנו חכמים כו' מחויבים לספר. וכל המתבונן בעין יפה יראה ויודה כי זהו הפשט האמתי של הפסקא הזאת, ולפי זה המאמר סובב הולך בענין "והגדת לבנך", וכל המאמרים הבאים אחריו הם ג"כ מענין לענין בהמשך זה, מביא מעשה ברא"ה וכו' מעשה שהיה כן בפועל כי חבורת קדישתא ראשי חכמי ישראל התנאים ר' אליעזר ור' יואב"ע ור"ע ור"ט אף כי כל רז לא היה אנים להם וידעו את כל התורה כלה, בכל זאת היו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה, ומביא לזה גם דברי רבא"ע ופולוגתת ב"ז וחכמים בענין חיוב הזכרת יציאת מצרים תמיד, ולענין ההגדה אל הבנים מביא גם התשובות לארבעה הבנים ומסיים במאמר ושאנו יודע לשאול את פתח לו שנאמר והגדת לבנך וגו'. ונשלמה המחלקה הראשונה שסמך המסדר על ראש הכתוב "והגדת לבנך".

מחלקה השניה: "ביום ההוא"

אחרי שהשלים מסדר ההגדה כל המסתעף בענין והגדת לבנך והוכיח חובת הספור, בא עתה למדרש כסדר הכתוב תבות "ביום ההוא". יכול מראש חדש תלמוד לומר ביום ההוא וגומר הדרשא להוכיח זמן הספור בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, והיא המחלקה השניה, וזה מקומה בהחלט לפי סדר הכתוב.

מחלקה השלישית: "לאמר"

יסוד המוסד כי מסדר ההגדה הולך בעקבות הכתוב ושומר את צעדיו, על כן אחרי שעבר על והגדת לבנך ועל ביום ההוא, הנה הוא עומד אצל תבת "לאמר" וסמך על מלת לאמר סדר **האמירה** והספור, עד כאן ההלכות בחובת הספור וזמן הספור, שדרש מהתבות המוקדמות בכתוב, וגם ההלכות ההנה ראיות מצד עצמן להקדימן לפני עצם הספור, ומעתה הוא שמתחיל את הספור עצמו, מתחלה עובדי ע"ז וכו' ופרשה ארמי אובר אבי וירד מצרימה וגו' שכל מלה כוללת הרבה מהספור, כל הענינים וכל האותות והמופתים, ודורש כל הדרשות התלויות בכל מלה ומלה שבפרשה זו. ומאמר כמה מעלות ועל אחת כמה וכמה, באמת אין מקומם כאן רק לפני לפיכך, כי שני המאמרים ההם מלהיבים הלב אל ההודאה בכל מיני קלוס ונמשך אחריהם המאמר לפיכך, יען כי כל כך הרבה להטיב עצמו לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל וקאזיל וקחשיב כל מיני קלוס. ובמשנתנו ליתא לשני המאמרים כמה מעלות ועל אחת כמה כלל והם הוספה להטעים יותר את הלפיכך ושם מקומם. ונראה שנסדרו כאן אחר הספור, מפני שבמאמר כמה מעלות באו הוספות על הספור הקודם, שחסרו ספורי יתר הטובות והחסדים שעשה עמנו הקב"ה עד בואנו אל המנוחה ואל הנחלה. מהם ספורים השייכים ליציאת מצרים, כמו נתינת ממונם וקריעת הים שלא בא זכרם בפרשת בכורים, ומהם יתר הטובות לגוף ונפש לחמר ולרוח עד בנין הבית, כמו ספוק צרכנו במדבר וירידת המן, נתינת השבת ומתן תורה, כניסתנו לארץ ישראל ובנין בית הבחירה. וכל זה נזכרו במאמר כמה מעלות טובות להשלים הספור. וכל המשך הענין מן מתחלה עובדי ע"ז עד כאן היא מחלקה השלישית, מחלקת הספור שקבע בעל ההגדה מקומו כאן, כי סמכהו על תבת "לאמר" שבמקרא **לאמר** ולספר.

מחלקה הרביעית: "בעבור זה"

אחרי ההנחה היסודית כי בעל ההגדה סדר את ההגדה לפי סדר הכתוב, על כן אחרי עברו על מלת לאמר, הנה הוא בא לתבות בעבור זה, ומביא דברי רבן גמליאל כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, דרבן גמליאל דריש ליה הכי מן בעבור זה, דאיהו מפרש את הכתוב והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה, שכונתו שמחויב להגיד לבנו כליל פסח, בעבור מה הוא זה שלפניו פסח מצה ומרור, על כל אחד מאלה מחויב להגיד זהו טעמו של זה וזהו טעמו של זה, פסח על שום שפסח, מצה על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, ומרור על שום שמרור, ואם לא אמר כן לא יצא ידי חובת הצווי של הכתוב והגדת לבנך, כי לפי פירושו זהו בכלל ההגדה, זה המונח לפניו בעבור מה הוא, והוא בכלל הצווי של והגדת לבנך שיאמר בעבור זה כלומר טעמו של זה וטעמו של זה. ולכך מדייק תיבת זה, פסח זה מצה זו מרור זה שהוא כלשון הכתוב בעבור זה דקאי אכלהו, רק בפסח דאינו בזמן הזה נשתנה אצלנו הנוסח פסח שהיו אבותינו אוכלים. ונשלמה מחלקה הרביעית היוצאת מהמלות בעבור זה.

מחלקה החמשית: "עשה ה' לי"

אחרי סיום הדרש של בעבור זה בא עתה לפי סדרו של הכתוב למדרש תבות עשה ה' לי, ולכך זהו מקומו של המאמר בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים שנאמר עשה ה' לי, והוא כיתד תקוע במקום נאמן ואין לשנות את מקומו, ואין כל התחלה להקושיא (אות י"ב) שכבר נאמרו הדברים האלה למעלה בפסקא עבדים היינו וכו' ואלו לא הוציא וכו' הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו וכו' והיה לו להביא שם את הכתוב בעבור זה עשה ה' לי, כי שם באו הדברים רק אגב אורחא לצורך ההוכחה והלמוד שבמאמר ההוא שאפילו כלנו חכמים כו' מצוה עלינו לספר כו', כפי שהארכנו בבאור המחלקה הראשונה והוצאנו לאמת משפט, כי המאמר ההוא הוא למודי והמשך אחד, אבל עיקר המאמר הזה לפי הוכחתו מהכתוב עשה ה' לי, אין לו מקום אחר כי אם זה אחר ר"ג היה אומר, כי עתה עומד בעל ההגדה לפי סדר הכתוב אצל המלות עשה ה' לי, והוא מבואר, ונשלמה המחלקה החמשית.

מחלקה הששית: "בצאתי ממצרים"

מאמר לפיכך הוא מבואר לפתיחה לאמירת הלל המצרי בצאת ישראל ממצרים, כי על כן על כל החסדים והאמת האלה אנחנו מחויבים להודות ולהלל כו' וכו' בכל מיני הלול ושבח שבעולם ומסיים ונאמר לפניו הללויה, פי' שנאמר לפניו ההלל המתחיל הללויה, וסדר בעל ההגדה אמירת הלל המצרי בצאת ישראל ממצרים כאן באחרונה, ג"כ לפי סדר הכתוב של והגדת לבנך, כי אחרי שגמר הדרש על מלות עשה ה' לי, הנה הוא עומד אצל מלות בצאתי ממצרים, וסמך על זה בדרך רמז והגדת לבנך בצאתי ממצרים שיגיד ויאמר הלל המצרי בצאת ישראל ממצרים. ונשלמה גם המחלקה הששית היא האחרונה. ובעז"ה כל הסדר יצא כפתור ופרח.

אחרי אשר הודעתוך הקורא את כל זאת, וחודר העינים כי סדרו של בעל ההגדה הוא סדרו של הכתוב והגדת לבנך, מובן מעצמו כי אי אפשר שישונה הסדר שיהיה נלקה בחסרון או בחלוף העינים ממקום למקום, כי אז תתבלבל המערכה וינתק חבל הכסף.

עתה נעמוד על פלוגתתן של רב ושמואל אהא דשנינן בפסחים (שם) מתחיל בגנות ומסיים בשבח דרב אמר מאי בגנות מתחלה עובדי ע"ז ושמואל אמר עבדים היינו, איך אפשר לאפלוגי בזה הלא הסדר נשען על הכתוב והוא מכריח את כל המאמרים לשבת על מקומם כמו שהם לפנינו בלי חסרון ובלי שנוי ממקום למקום, ואיך בלבב רב את המערכה לקצץ את הכתוב ולהתחיל מן מתחלה עובדי ע"ז שהוא מתבת "לאמר" שבאמצע הכתוב, או להפוך עליונים למטה ותחתונים למעלה שאחר מתחלה עובדי ע"ז יאמר עבדים היינו ויכול מראש חדש שהם מהתחלת הכתוב "והגדת לבנך ביום ההוא" הלא הסדר יש לו יסוד מוסד סדרו של הכתוב, אך כד דייקנן בלישנא לא פליגי בהא כלל, דלא קאמר בגמרא מאי מתחיל, רק מאי בגנות, כי בעצם נוסח ההגדה לא קמיפלגי וגם לרב מתחילין מעבדים היינו כפי המסודר על סדר הכתוב, רק פליגי בכונת המשנה באיזה מקום הוא הגנות בהתחלה דתני במתניתין, וזהו דקדוק לשון הגמרא מאי בגנות, פי' איה איפה הוא הגנות בהתחלה, רב אמר דהגנות הוא מתחלה עובדי ע"ז, וקרי ל' התחלה דכונת המשנה להתחלת הספור, והספור מתחיל באמת מן מתחלה עובדי ע"ז כמבואר למעלה שמכיו בעל ההגדה על תבת לאמר, אבל כל הקודם מן עבדים היינו עד מתחלה אין זה ספור, רק דרשות ולמודים להוכיח חובת הספור על כל איש בשביל הבנים אפי' על חכם ונבון ויודע מכבר, וזמן הספור בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, וכל שמך ספור יציאת מצרים אין שם, וסבירא ליה לרב דכונת מתניתין מתחיל בגנות על התחלת הספור מתחלה עובדי ע"ז. ושמואל אמר דכונת התנא כפשוטו מה שאנחנו מתחילים עבדים היינו זהו הגנות, והא דבירושלמי ס"פ ע"פ איתא דרב אמר מתחילין מתחלה עובדי ע"ז, לאו למימרא דאחר מה נשתנה מתחילין מתחלה עובדי ע"ז, רק כונתו שלא יתחיל עצם הספור מספורי עניני מצרים, דלכאורה אין צורך לספר בלילה הזה רק מיציאת מצרים, לזה יאמר מתחילין לספור מזמן הקודם מן מתחלה עובדי ע"ז מזמן תרח, אבל בעצם נוסח ההגדה בכלל לא נחלקו, כי כבר היתה ההגדה סדורה וערוכה לפנייהם על סדר הכתוב והגדת לבנך וגו' ואין לשנות הסדר ולקצץ את הכתוב, רק רב לא חשב עבדים היינו להתחלה כי אם הקדמה כאמור, וע"כ מפרש מתחיל בגנות דמתניתין להתחלת הספור שהוא מתחלה עובדי ע"ז, ורב נחמן שפתח ואמר עבדים היינו וגם אנן עבדינן כוותי', אין בזה כהא ולא כהא אלא אליבא דכלהו.

מעתה טעמו כלשד השמן מדוע קורא לה שם "הגדה" ולא בשם ספור כלשון הכתוב למען תספור באזני בנך, וכלשון חז"ל מצוה לספור וכדומה, יען כי כל עיקרה מיוסדת מתחלתה ועד סופה על מלות הכתוב והגדת לבנך וגו'.

ועל פי הצעתנו במחלקה הראשונה כי כל עיקר מצות עשה דספור יציאת מצרים כליל פסח הוא בעצם וראשונה בשביל הבנים, כדקדוק לשון הכתוב והגדת לבנך, וכפי שבאר לנו בעל ההגדה כי אפילו כלנו חכמים כלנו נבונים וכו' מחויבים לספור ביציאת מצרים ג"כ בשביל הבנים, כי החוב הקבוע הוא סייג גדול ונפלא למשמרת עולם שלא ישכח מהבנים כפי שבארנו שם שזהו כונת כל הפסקא עבדים היינו, מעתה אין זה ענין

כלל להזכרת יציאת מצרים בכל לילות השנה, שבכל הלילות יוצא אדם ידי חובתו כשקורא לעצמו, אבל בליל פסח עיקר המצוה לספר לזולתו, ומה שמחויב איש ישראל לספר לעצמו גם כשהוא יחידי הוא בשביל שמירת החוב לדורות עולם כאמור, והכי דייק לישנא, ואפילו כלנו חכמים כו' מצוה עלינו לספר, לא אמר להזכיר רק לספר, וספור איננו נופל רק לזולתו, וקביעת החוב לספר גם כשהוא יחידי כאלו יש אחר עמו השומע ספורו, היא משמרת שלא ישכח מהדורות הבאים עד סוף כל הדורות.

ועתה שוב נא הקוראים ועברו על פני כל השאלות ששאלנו, הביטו וראו אם יש להן שורש וענף, אם נשאר מהן שארית מאומה, עברו ובטלו עד לאחת, בלי הקדמות והצעות רבות על פי דרכי הדרוש הרחוקים, ובלי בקש חשבונות רבים תשובות שונות לכל שאלה ושאלה, רק בעיקר תשובה אחת היא לכלן, תשובה קצרה וברורה, כי סדר ההגדה הוא סדר הכתוב שבתורה: והגדת לבנך, ביום ההוא, לאמר, בעבור זה, עשה ה' לי, בצאתי ממצרים. והכתוב הזה נאה לו להיות היסוד אל הסדר, כי הוא היסוד לעיקר המצות עשה לספר ביציאת מצרים. בדברים המעטים האלה סרו כל השאלות עד לאחת, וכל עין תחזה כי מאיליהן נפלו, וזאת לי לעדה כי מישירים דברתי וצדק אמרי פי, והצעתי היא באמת **יסוד מוסד** בעזרת ה' יתברך.

זמן סדר ההגדה

טרם אכלה לדבר עוד אחת היא בפי עטי להעיר את הקוראים, כי על פי דרכנו נמצא זמן מדוקדק לסדור ההגדה כפי מה שהיא לפנינו. הנה התנאים הנזכרים בההגדה האחרון שבהם הוא ר' יהודה במאמר ר' יהודה היה נותן בהם סימנים, וסתם ר' יהודה הוא ר' יהודה בר' אלעאי רבו של רבי. ידענו מזה כי אין להקדים זמן סדר ההגדה לפני רבי. אבל זמן האיחור לא ידענו עד כה בדקדוק, כי לפי פי' המפרשים בפלוגתא דרב ושמואל מאי בגנות רב אמר מתחלה עובדי ע"ז ושמואל אמר עבדים היינו דפליגי במאי מתחיל, לפ"ז מבואר כי בימי רב ושמואל לא הוחלט עוד סדר ההגדה עד רב נחמן דא"ל לדרו עבדי פטרתן מלומר מה נשתנה פתח ואמר עבדים היינו. ומי הוא רב נחמן סתם מחולקים בזה רש"י ותוס', לדעת התוס' (ב"ב מ"ו) ר"נ סתם הוא רב נחמן בר יעקב תלמיד רב ושמואל, ולדעת רש"י (גיטין ל"א) ר"נ סתם הוא רב נחמן בר יצחק תלמיד רבא, וא"כ מאוחר עוד הרבה יותר. וכש"כ לפי שיש ספרים דגרסי בפסחים במקום רב ושמואל אביי ורבא, א"כ השקלי וטריא בנוסח ההגדה בזמן האמוראים האחרונים. אבל לדרכנו כי רב ושמואל לא פליגי בעצם נוסח ההגדה מאי מתחילין, ולא נחלקו רק מאי בגנות, פי' שנחלקו בהבנת המשנה איה איפה הוא הגנות בהתחלה, רב סבר דהכונה על התחלת עצם הספור מתחלה עובדי ע"ז שזה נקרא התחלה, ושמואל סבר דכונת המשנה על התחלת הנוסח כפי שהוא עבדים היינו, אבל בעצם הנוסח אין נפקא מינה מזה לזה. לפ"ז כבר היתה ההגדה ערוכה בכל וסדורה לפני רב ושמואל, ורב היה תלמידו דרבי ושמואל אסיא דרבי, וא"כ אין לסדור ההגדה זמן אחר, רק זמן רבינו הקדוש, זמן חתימת המשנה לא לפניו ולא לאחריו. וסגנון הלשון גם הוא סגנון לשון המשנה, גם בכל המדרשים המאוחרים לזמן המשנה מובאות לרוב דרשות מאמוראים ובסדר ההגדה כלה לא בא כל דרש משום אמורא אף כי דרשותיהם רבות בענין זה. כל זה יוכיח שנסדרה בזמן סדר המשנה. ואם זמן הסדור מדוקדק בימי רבי קרוב לודאי כי רבי בעצמו סדרה כמו שסדר את המשנה. ובוה השלמנו מה שרצינו להעיר ולחדש בענין הסדר של הגדה של פסח.